

ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTI СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено методика, зміст та результати констатувального етапу педагогічного експерименту, спрямованого на визначення стану сформованості соціального досвіду підлітків у процесі позашкільної діяльності. Методика констатувального етапу експерименту розроблено з дотриманням вимог комплексності методів дослідження (анкетування, тестування, метод незакінчених речень, бесіда та статистичні методи бесіди, спостереження, експертна оцінка, аналіз письмових творчих робіт), попередньої апробації, обґрунтованості вибору статистичної вибірки.

Ключові слова: соціальний досвід, формування соціального досвіду, позашкільна діяльність, підліток.

Нині особливого значення набувають проблеми особистісного розвитку, становлення, соціальної адаптації учня, засвоєння ним культурних норм, соціальних ролей, притаманних нашому суспільству. Означені проблеми вирішуються у процесі соціалізації особистості, набуття нею соціального досвіду.

Методологічні основи соціалізації й розвитку особистості висвітлені у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Андреевої, А. Асмолова, О. Безпалько, І. Беха, А. Бодальова, Л. Божович, Ю. Василькової, Н. Заверико, І. Зверєвої, А. Капської, І. Кона, Г. Лактіонової, А. Мудрика, С. Харченка та інших. Питанням формування соціального досвіду в підлітків у своїх наукових роботах приділяли увагу Л. Божович, О. Єлькіна, І. Кон, А. Петровський, І. Стародубцева.

Мета статті – описати зміст та методика експериментальної роботи на констатувальному етапі з визначення рівнів сформованості соціального досвіду підлітків у процесі позашкільної діяльності в педагогічній практиці.

Для з'ясування стану сформованості соціального досвіду підлітків було проведено констатувальний експеримент, який був спрямований на вивчення педагогічного явища (соціального досвіду) в умовах дії наявної, незмінної сукупності факторів (навчальні програми, тематика виховних заходів).

У процесі констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи передбачалося розв'язати такі завдання: розробити критерії та показники сформованості соціального досвіду підлітків; визначити рівні сформованості соціального досвіду підлітків; підібрати методи діагностування; провести діагностику; проаналізувати та узагальнити результати дослідження; з'ясувати можливості навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів щодо формування соціального досвіду в підлітків.

Аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що формування соціального досвіду є наскрізним поняттям, яке пронизує всі сфери розвитку особистості та проявляється в її думках, емоціях та вчинках. Цей феномен виражається у єдності трьох складників: *пізнання*, *сприйняття* та *осмислення* наявних у суспільстві соціальних норм; *емоційне переживання* й усвідомлення необхідності відповідати їм; *втілення* їх у свою поведінку. Отже, соціальний досвід уявляється в єдності трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та практично-діяльнісного, які знаходять вияв в образах, думках, переживаннях, прагненнях, установках і вчинках особистості.

Критерій когнітивного компонента характеризується доступною віковою поінформованістю підлітка з широкого кола життєвих проблем, знаннями про сутність соціального досвіду, соціальні норми та цінності. Визначається такими *показниками*: знання форм суспільного життя та взаємодії людей; знання соціальних норми та цінностей; самооцінка сформованості соціальних якостей; знання соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність).

Критерій емоційно-ціннісного компоненту пов'язаний з емоційним ставленням до необхідності відповідати соціальним нормам, усвідомленням себе як члена групи. Визначається такими *показниками*: прагнення до набуття соціального досвіду; соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність); усвідомлення себе одиницею суспільства; ставлення до соціальних норм і бажання діяти відповідно до них; усвідомлення "своєї оцінки" з боку суспільства.

Критерій практично-діяльнісного компонента асоціюється з дотриманням соціальних норм та цінностей у поведінці та

взаємодії з оточуючими. Визначається такими *показниками*: сформованість соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність); дотримання соціальних норм і цінностей при взаємодії з іншими людьми; готовність вирішення проблемних ситуацій.

На підставі розроблених критеріїв та їхніх показників визначено і схарактеризовано три рівні набуття соціального досвіду: високий, середній, низький.

Усі названі компоненти органічно пов'язані між собою, взаємовпливають і взаємообумовлюють один одного.

Зважаючи на внутрішній зміст кожного компонента, нами визначено критерії й показники їх сформованості (табл.).

Таблиця

Компоненти	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Практично-діяльнісний
Критерії	знання про сутність соціального досвіду, соціальні норми та цінності	емоційне переживання й усвідомлення необхідності відповідати соціальним нормам, усвідомлення себе як члена групи	дотримання соціальних норм та цінностей у поведінці та взаємодії з оточуючими
Показники	1	розуміння поняття “соціальний досвід”; знання соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність)	прагнення до набуття соціального досвіду; соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність)
	2	знання соціальних норм та цінностей; форм суспільного життя та взаємодії людей	усвідомлення себе одиницею суспільства; ставлення до соціальних норм і бажання діяти відповідно до них
	3	знання рівня самооцінки відповідно до соціальних якостей	усвідомлення “своєї оцінки” з боку суспільства
			сформованість соціальних якостей (соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність)
			дотримання соціальних норм і цінностей при взаємодії з іншими людьми
			готовність вирішення проблемних ситуацій

Наступним кроком в нашій роботі був підбір і розроблення діагностичних методик.

Розробляючи методику дослідження сформованості соціального досвіду, ми зважали на проблеми, які, якщо їх не

обійти, призводять до низької валідності (за В. Борисовим [2, с. 242]):

1. Настанова на погодження. Це тенденція досліджуваного погоджуватися з твердженнями або відповідати на питання “так” незалежно від їхнього змісту.
2. Настанова на соціально схвальні відповіді. Це тенденція досліджуваних відповідати на питання тесту так, щоб виглядати “соціально позитивними”: якщо можлива “соціально бажана” відповідь, то досить імовірно те, що досліджувані дадуть саме цю відповідь.
3. Настанова на невизначені або середні відповіді. Якщо в опитувальнику подана середня категорія відповідей (наприклад: “не знаю”, “не впевнений” або “не можу дати відповідь”), то деякі опитувані схильні обирати саме цей варіант, як безпечний компроміс. Це приводить до зниження валідності завдань, адже більшість методів аналізу питань ґрунтуються на полюсних значеннях показників.

Кожна розроблена нами анкета складалася із запитань, що давали змогу оцінити рівень сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного, практично-діяльнісного компонентів. Також в анкетах були запитання, які вже містили варіанти відповідей і потребували творчої роботи респондента.

Рівень сформованості когнітивного компонента соціального досвіду ми досліджували за таким методиками: методика “Ціннісні орієнтації” (М. Рокич) [6, с. 181], анкета “Орієнтація у Я-сфері”.

Методом інтерв'ювання було з'ясовано розуміння вихованцями поняття “соціальний досвід”. Значна кількість учнів поєднали це поняття лише з життям у колі родини, друзів – 56 %; 7 % опитаних не змогли дати ніякої відповіді. 33 % респондентів пов'язали своє бачення із життям у соціумі. Вони дали таку відповідь: “розуміння соціальних норм і користування ними при спілкуванні з оточуючими”.

Учням пропонувалося розкрити в бесіді такі поняття, як-то “правила дружби”, “друг”, “людина”, “родина”; пропонувалося назвати якості, необхідні для життя людини в суспільстві інших людей. Статистична обробка даних показала, що більшість (83 %) підлітків вважають, що другом може бути людина, що володіє такими позитивними якостями, як розум, краса, доброта, вірність, товариськість, прагнення допомогти другові.

Аналіз отриманих матеріалів засвідчив, що майже всі опитані (97,9 %) мають ті або інші зразки “гарної людини”, на яку вони хотіли б бути схожими. Носіями таких зразків виступають дорослі (насамперед батьки, інші близькі люди), друзі-однолітки, а як узагальнені зразки – літературні персонажі, герої кінофільмів.

Для підлітків основними зразками “гарної людини” є близькі люди, батьки – 18,6 %. Друзі-однолітки втілюють риси “гарної людини” для 24,7 % опитаних. Узагальнений у літературі образ “гарна людина” найчастіше стає орієнтиром для 25,8 % вихованців.

Рівень сформованості емоційно-ціннісного компонента соціального досвіду ми досліджували таким чином. Учням пропонувалося намалювати малюнок “Я і навколишній світ”, “Мій педагог”, “Моя школа”, “Моя родина” тощо. Проводилася бесіда на тему “Оцініть ступінь потреби у Вашому житті таких якостей, як: соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність”, бесіда на тему “Що ти хочеш і можеш зробити у своєму житті для людей?”

Аналіз виконаних малюнків продемонстрував, що загальне співвідношення позитивного й негативного ставлення до вчителя становить 68 % й 32 % відповідно. При цьому, незважаючи на розмаїтість малюнків, вдалося виявити деякі загальні тенденції, що дали змогу визначити характер відносин підлітків із педагогом.

У 68 % випадків педагог й вихованці зайняті спільною діяльністю, причому вчитель не тільки керує, але й активно сприяє дітям, тобто більша частина підлітків сприймають ставлення педагога як позитивне, бачать у педагогові помічника, виражають прагнення співробітничати з ним і бути зрозумілими. На цих малюнках педагог перебуває в безпосередній близькості від дітей. Він не віддалений від них ніякими бар’єрами (стіл, парта й т. д.).

Щодо емоційно-ціннісної сфери, показовими є результати тестів на виявлення рівня ідентифікації особистості. Вони дають можливість судити про те, що в найближчому оточенні підлітків переважним суб’єктом ідентифікації є мати. Цьому суб’єктові відводять чільну позицію 30 % випробуваних. Таке становище зумовлене тим, що поруч із мамою найчастіше переживається відчуття соціального комфорту й захищеності.

Саме з нею підлітки пов'язують прояв кращих людських якостей, намагаються наслідувати, бажаючи набути подібних властивостей. Установлено відносно низький рівень показників соціальної значущості батька (3–4 рангові місця). На наш погляд, це пов'язане з роллю батька у вихованні дитини, загальном його соціальною роллю в родині.

Рівень сформованості практично-діяльнісного компонента соціального досвіду ми досліджували за модифікованою методикою для вивчення соціалізованості особистості підлітка (запозичена у М. Рожкова), тест “Мій запас міцності” (запозичена у Л. Канішевської) [4, с. 444].

У своїй роботі ми поєднали кількісний і якісний аналізи. Деякі результати мали кількісний характер – опрацьовувалися у вигляді середніх оцінок для різних груп, відсоткових співвідношень тощо. Однак ми намагалися подавати більшість даних у вигляді узагальнень.

Окрім того, дослідження провадилося на основі цілеспрямованого та випадкового спостереження, оскільки, спостерігаючи за певними ситуаціями, траплялися неочікувані прояви у поведінці підлітків, що також було матеріалом для дослідження та аналізу. На думку С. Гончаренка, цей метод є всезагальним. Його особливості: спрямованість на конкретну мету; планомірність і систематичність; об'єктивність у сприйманні об'єкта вивчення і його фіксації; збереження природного перебігу психолого-педагогічних процесів [3, с. 130].

Для визначення загального рівня сформованості соціального досвіду ми використали вибіркове середнє значення (середнє арифметичне значення за вибіркою). Вибіркове середнє значення обчислювалося за формулою:

$$X = (X_1 + X_2 + \dots + X_n) / n,$$

де $X_1, X_2, \dots, X_n$ – відсоток учнів, що виявляють цей рівень по кожному із показників (за результатами проведення методик), X обчислюється для кожного рівня: X_v – для високого, X_c – для середнього, X_n – для низького, при цьому n – кількість врахованих показників.

Застосовуючи метод спостереження, нам вдалося встановити, що більшість підлітків не тільки виявляють інтерес до нової справи, але й пропонують оригінальні рішення й ідеї. Такий інтерес, на наш погляд, викликаний творчим характером завдання, його незвичайністю для підлітків, наданою

можливістю самостійно приймати рішення. У зв'язку із цим слід зазначити, що рівень прагнення до творчості в підлітковому віці високий, він підкріплений інтересом до творчої діяльності й дає кожній дитині можливість затвердити свій соціальний статус як у власних очах, так і в очах однолітків. Разом із тим потрібна система заходів щодо організації плідної спільної діяльності педагогів і підлітків.

Як засвідчило дослідження, рівень сформованості соціального досвіду у підлітків, які були охоплені констатувальним експериментом, загалом можна схарактеризувати як середній та низький. Загальні результати констатувального етапу педагогічного експерименту, одержані під час вивчення стану сформованості соціального досвіду підлітків, дають змогу зробити такі висновки:

1. Педагогічний процес формування соціального досвіду у підлітків потребує наукового забезпечення його проведення, ретельного відбору змісту, форм, методів та засобів виховного впливу.
2. Загальний стан сформованості соціального досвіду підлітків, що входили в коло генеральної сукупності, є скоріше незадовільним, аніж навпаки. Оскільки 37,1 % опитаних за розробленою нами методикою виявили середній рівень соціального досвіду, лише 28,5 % – високий, а 34,4 % – низький рівень сформованості соціального досвіду, що пояснюється недосконалістю використовуваних системи і методів виховання.

Аналіз і узагальнення результатів констатувального етапу дослідження засвідчили необхідність посилення уваги до питань сформованості соціального досвіду у підлітків та визначення педагогічних умов їх виховання. Безперечно, існує потреба в просвітництві педагогічного колективу ПНЗ; підвищенні наукового рівня методичного забезпечення педагогічного процесу формування соціального досвіду у підлітків.

Відповідно до виявлених проблем у набутті соціального досвіду підлітками, ми припустили, що ефективність їх вирішення забезпечуватиметься за умов:

- цілеспрямованого залучення підлітків до оволодіння знаннями щодо соціальних норм і цінностей, поведінки при взаємодії з іншими людьми, сформованості соціальних якостей;

- реалізації навчально-виховного процесу у межах гуманізованого середовища;
- цілеспрямованої підготовки педагогів позашкільних закладів до формування соціального досвіду підлітків.

Література

1. Божович Л. И. Психология формирования личности : [науч.-практ. пос.] / Лидия Ильинична Божович. – М. : Наука, 1995. – 247 с.
2. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнів та студентської молоді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Борисов В. В. – К., 2005. – 528 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 278 с.
4. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Канішевська Любов Вікторівна. – К., 2011. – 476 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 1999. – 200 с.
6. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія / [Вербицький В. В., Литовченко О. В., Ковбасенко Л. І. та ін.] ; за ред. О. В. Литовченко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 192 с.
7. Сидоров А. А. Социальный опыт / А. А. Сидоров. – Красноярский университет. – 1987. – 175 с.

Л. Б. Сафронова

Определение состояния сформированности социального опыта подростков в процессе внешкольной деятельности

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье представлены методика, содержание и результаты констатирующего этапа педагогического эксперимента, направленного на определение состояния сформированности социального опыта подростков в процессе внешкольной деятельности. Методика

констатирующего этапа разработана с соблюдением требований комплексности методов исследования (анкетирование, тестирование, метод незаконченных предложений, беседа и статистические методы беседы, наблюдения, экспертная оценка, анализ письменных творческих работ), предыдущей апробации, обоснованности выбора статистической выборки.

Ключевые слова: социальный опыт, формирование социального опыта, внешкольная деятельность, подросток.

L. B. Safronova

The Determination of Adolescents' Social Experience in the Process of Out-of-School Activity

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

The article deals with the methodology, content and results of the ascertaining stage of a pedagogical experiment aimed at determining the state of teenagers' social experience in the process of out-of-school activity. The methodology of the ascertaining stage of the experiment has been worked out with the observance of requirements of complexity of research methods (questionnaire, testing, and method of unfinished sentences, conversation and statistical methods of conversation, supervision, expert estimation, analysis of writing creative works), previous approbation, validity of choice of statistical selection.

The author considers that the revealed problems in acquiring social experience by teenagers can be solved under such conditions:

- *purposeful teaching teenagers the social norms and values, behavior while interacting with other people, forming social qualities;*
- *realization of educational process within humane environment;*
- *effective training of educators of out-of-school educational institutions in formation of teenagers' social experience.*

Keywords: social experience, forming of social experience, out-of-school activity, teenager.

References

1. Bozhovich, L. I. (1995). *Psikhologiya formirovaniia lichnosti* [Psychology of formation of personality]. Moscow: Nauka.
2. Borisov, V. V. (2005). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchniv ta studentskoi molodi* [Theoretical-methodological bases of formation of national consciousness of students]. (Doctoral dissertation, Kyiv).

3. Honcharenko, S. U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv; Vinnytsia: DOV "Vinnytsia".
4. Kanishevska, L. V. (2011). *Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti* [Theoretical and methodological foundations of education of social maturity of secondary schools seniors in extracurricular activities]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
5. Mudrik, A. V. (1999). *Sotsialnaia pedagogika* [Social pedagogy]. Moscow: Akademiia.
6. Litovchenko, O. V. (2012). *Optyimizatsiia vykhovnoho potentsialu pozashkilnoho navchalnoho zakladu* [Optimization of the educational potential of out-of-school educational institution]. Kyiv: Pedahohichna dumka.
7. Sidorov, A. A. (1987). *Sotsyalnyi opyt* [Social experience]. Krasnoiarsk: Krasnoiarskii universitet.